

ΛΙΝΟΣ Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ, Δ.Φ., Έπιτ. Δ.Φ.
Έπιστ. Συνεργάτης τής Ακαδημίας Αθηνών
τ. Διευθυντής του Κέντρου Έλληνικής Φιλοσοφίας

«ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ»

Λίνος Γ. Μπενάκης

«Ο Αριστοτέλης στην Δυτική Ευρώπη. Μία επίκαιρη συζήτηση»

Η επίκαιρότητα του θέματός μου «Ο Αριστοτέλης στην Δυτική Ευρώπη» οφείλεται στο νεώτατο βιβλίο του Γάλλου καθηγητή Sylvain Gouguenheim, *Aristote au Mont Saint-Michel. Les racines grecques de l'Europe chrétienne* (Παρίσι, Editions du Seuil, 2008, 280 σελ.), που προκάλεσε στην Γαλλία σφοδρή αντίδραση των «ισλαμόφιλων» (βλέπε τις εκδόσεις Philippe Büttgen et al., *Les Grecs, les Arabes et nous. Enquête sur l'islamophobie savante*, Παρίσι 2009, 372 σελ. και M. Lejbowicz, *L'Islam médiéval en terres chrétiennes. Science et idéologie*, Villeneuve 2008, 176 σελ.) για την επιχειρούμενη δήθεν υποτίμηση της προσφοράς των Αράβων στον Δυτικό πολιτισμό. Ο συγγραφέας, ιστορικός των Μέσων χρόνων, γνωστός κυρίως για τό βιβλίο του για τις Σταυροφορίες, έχασε τελικά την θέση του στο Πανεπιστήμιο της Lille! Ωστόσο ή ελληνική μετάφραση του έργου «Ο Αριστοτέλης στο Μόν-Σαιν-Μισέλ. Οί Έλληνικές ρίζες τής Χριστιανικής Ευρώπης» (Έκδόσεις Όλκος, 2009) - 16 εβδομάδες στην “Λίστα των εϋπώλητων” - έκανε περισσότερες από 5000 πωλήσεις! Η «Στρογγυλή τράπεζα» στό Μέγαρον Plus στίς 18.9.2009, μέ συμμετοχή του συγγραφέα, προσήλκυσε 900 ακροατές! Ως τό τέλος του χρόνου κυκλοφορεί Γερμανική μετάφραση του βιβλίου από τον μεγάλο Οίκο Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Είμαι σέ θέση νά γνωρίζω ότι ό συγγραφέας μας έχει έτοιμο έναν δεύτερο τόμο μέ συμπληρωματική ύλη και μέ ένα χωριστό κεφάλαιο τώρα για τήν συμβολή του έλληνικού Βυζαντίου στην διάδοση του Αριστοτέλη στην Δύση.

Τό θέμα λοιπόν είναι : Ποιά ή αλήθεια για τήν γνώση και επίδραση του Αριστοτέλη στην Δυτική Ευρώπη; Η θέση μας είναι ότι ή γνωριμία μέ τά αριστοτελικά κείμενα έγινε κυριώτατα άμεσα από έλληνικές πηγές. Τό ειδικό έργο του Sylvain Gouguenheim, μέ μία πολύ καλή ιστορική εισαγωγή και φιλολογική κάλυψη, προβάλλει τήν μεγάλη μεταφραστική δραστηριότητα στό μεγάλο Μοναστήρι των Δομηνικανών στό Mont Saint Michel τής Γαλλικής Βρετάννης του μοναχού Jacobus Venetus, έπονομαζό-

μενου Graecus. Ο Ίάκωβος έζησε δύο χρόνια στην Κωνσταντινούπολη, όπου γνωρίσθηκε μέ τον κύκλο τών Άριστοτελικών τής Άννας Κομνηνής καί έμαθε πολύ καλά έλληνικά, συναποκομίζοντας άριστοτελικά χειρόγραφα για νά δράσει μεταφραστικά (καί σχολιαστικά) στό Mont Saint Michel από τό 1128 έως τό 1154/1163, δηλαδή μισό αιώνα περίπου πρίν ξεκινήσουν οί λατινικές μεταφράσεις τών Αράβων φιλοσόφων τής Σαραγόσα καί του Τολέδο στην Ίσπανία. Πρόκειται λοιπόν για τήν δράση του Βενετου μοναχου Ιακώβου καί τήν *πρώμη αποφασιστική συμβολή του στην διάδοση τής Άριστοτελικής φιλοσοφίας στην Κεντρική Εύρώπη* έπληκτική είναι ή κυκλοφορία τών μεταφράσεών του σε χειρόγραφα του 12^{ου}-13^{ου} αιώνα : τής Φυσικής του Άριστοτέλη π.χ. σώζονται 100 περίπου καί άλλα 15 του 14^{ου} αιώνα, τών Αναλυτικών Υστέρων 290 χφφ., 150 του 13^{ου} αιώνα ! Μετέφρασε καί τήν Μεταφυσική, καί οί μεταφράσεις του τής Φυσικής καί του Περί ψυχής αποτέλεσαν τά βασικά έγχειρίδια τής Μεσαιωνικής Σχολαστικής (St. Ebbesen, 2008)

Η παρουσίαση τώρα καί προβολή του έργου του Δομινικανου μοναχου τής Μονής του Σαιντ Μισέλ ενισχύεται σημαντικά από Βυζαντινές καί Δυτικές πηγές. Δεκαπέντε μεταφραστές, από τούς όποιους πολλοί Κάτω Ιταλιώτες καί Σικελοί έλληνικής καταγωγής, μαρτυρούνται μέχρι τής εποχής του Γουλιέλμου του Μέρμπεκε, του γνωστου Καθολικου επισκόπου Κορίνθου καί φίλου του Θωμά Ακινάτη, ό όποιος μεταξύ 1260 καί 1268 μετέφρασε πολύ πιστά τό σύνολο σχεδόν του Άριστοτελικου Corpus, συνολικά 29 έργα του φιλοσόφου καί τών σχολιαστών του. Ειδικότερα μās είναι πολύ γνωστοί δώδεκα τουλάχιστον μεταφραστές του 13^{ου} αιώνα (Gerardus Cremonensis, Burgundio di Pisa, Michael Scottus, Robert Grosseteste [ό σπουδαίος αυτός Βρετανός φιλόσοφος, Έπίσκοπος Lincoln, μετέφρασε λατινικά καί τούς Βυζαντινούς σχολιαστές Ευστράτιο Νικαίας καί Μιχαήλ Έφέσιο, τούς όποιους χρησιμοποίησε έπωφελως μέ ρητή μνεία ό Άλβέρτος ό Μέγας], Henricus Aristippus, Durandus de Alvernia, Hermanus Alemanus, Bartholomeus de Messina, Nicholas Siculus ή Graecus, David de Dinant, Alfred de Saresbel, Johannes de Seville, Philippus de Tripoli), ένω έχουμε καί άλλους δέκα τουλάχιστον Ανώνυμους μεταφραστές άριστοτελικών έργων.

Ειδική αναφορά πρέπει νά γίνει στις πολλές, έντυπες πλέον, Λατινικές μεταφράσεις Σχολίων στον Άριστοτέλη από Βυζαντινούς Φιλοσόφους (από τον Μιχαήλ Ψελλό έως τον Γεώργιο Τραπεζούντιο) του 16^{ου} αιώνα. Στην διεξοδική μελέτη μου (1987) για τήν σπουδή του Άριστοτέλη στό Βυζάντιο έχω καταγράψει αναλυτικά 20 τέτοιες μεταφράσεις από σπουδαίους έλληνιστές στην Ίταλία, κυρίως μεταξύ τών

ἐτῶν 1523 καί 1614. Τά ἐκδοτικά κέντρα γιά τίς λατινικές (καί συνήθως ἑλληνικές-λατινικές) αὐτές ἐκδόσεις εἶναι ἡ Βενετία, ἡ Βασιλεία, τό Παρίσι, ἡ Augusta Vindelicorum (Augsburg), τό Lugdunum (Λιέγη) κ.λπ. Ἐννοεῖται ὅτι μεγαλύτερη σημασία ἀπέδιδαν ἀπό τὴν Ἀναγέννηση καί μετὰ στὰ ἐκτενῆ ἀρχαῖα Σχόλια (Ἀλέξανδρος Ἀφροδισιεύς κ.λπ.) καί στὰ Σχόλια τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς (Ἀμμώνιος, Σιμπλίκιος, Φιλόπονος κ.λπ.), τῶν ὁποίων ἔχουμε ἐπίσης πολλές Λατινικές μεταφράσεις στὰ παραπάνω ἐκδοτικά κέντρα.

Ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Διεθνoῦς Ἀκαδημαϊκῆς Ἐνώσεως καί ὑπαγόμενο στό Corpus Philosophorum Medii Aevi (CPhMA) ἐκδίδεται μεταπολεμικά τό Corpus Latinum Commentariorum in Aristotelem Graecorum, ὁ νεώτατος τόμος τοῦ ὁποίου εἶναι: *The Greek Byzantine Commentators Eustratius Nicaeensis and Michael Ephesius on Books V-VI of the Nicomachean Ethics, translated by Robertus Grosseteste* (ἐκδότης ὁ νέος Ἰταλὸς Βυζαντινολόγος Michele Trizio).

Σημαντικά εἶναι τὰ νέα δεδομένα γιά τὴν χειρόγραφη παράδοση τῶν Ἀριστοτελικῶν ἔργων στὴν Νέα ἔκδοση 2009 τῆς *Cambridge History of Medieval Philosophy*, Παράρτημα : *Aristotle in the Middle Ages* : Οἱ λατινικές μεταφράσεις ὅλων τῶν ἀρχαιοελληνικῶν ἔργων ἀπὸ τὸ ἑλληνικό πρωτότυπο σώζονται σήμερα σέ 7.800 τουλάχιστον χειρόγραφα στίς μεγάλες καί μικρότερες Εὐρωπαϊκῆς Βιβλιοθηκῆς (Ἀριστοτελικῶν ἔργων 2.000 περίπου χφφ., ἔναντι 1.000 τουλάχιστον ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, πού παραδίδουν τὰ Ἀριστοτελικά πρωτότυπα ἔργα – πρὸς σύγκρισιν: χφφ. μὲ Πλατωνικά πρωτότυπα περίπου 260!). Οἱ ἀντίστοιχες λατινικές μεταφράσεις ἀπὸ ἀραβικές μεταφράσεις (ἐπιμεταφράσεις κυρίως ἀπὸ τὰ Συριακά) σώζονται σέ 1945 χειρόγραφα (Ἀριστοτελικῶν ἔργων : 500). Ἀναλογία 4/1 !

Καί ἐπὶ τῆς οὐσίας : Ἡ ἀραβικὴ μεσολάβηση εἶναι περισσότερο ἀρνητικὴ. Πρόκειται, ὅπως εἶπαμε, γιά ἐπιμεταφράσεις ἀπὸ τὰ Συριακά, πού ἀπέχουν κάποτε σοβαρά ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, ἐνῶ ὁ σχολιασμός τῶν Νεοπλατωνιζόντων Ἀβικέννα, Ἀβερρόη καὶ ἄλλων Ἀράβων τῆς Ἰσπανίας – πού εἶχε ἀναμφίβολα μεγάλη διάδοση στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη μὲ λατινικές μεταφράσεις βασικῶν ἔργων τους– εἶναι ἰδεολογικά πολλαπλά ἐπιβαρυσμένος, γι' αὐτὸ καί τοὺς ἀντιμετώπισε αὐστηρά ἀρνητικά ἡ Σχολαστικὴ στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη: Ἀλβέρτος ὁ Μεγάλος, Θωμᾶς Ἀκινάτης, οἱ Σχολιαστὲς τῆς Πορτογαλικῆς Κοϊμπρα, ὁ Νέο-αριστοτελισμὸς τῆς Πάντοβα ἀργότερα (τέλη 16^{ου} αἰ.), ὁ μεταβυζαντινὸς Κορδαλισμὸς στὸν ἑλληνικὸ χῶρο κ.λπ. (Μία νεώτερη μελέτη π.χ. : D. Bloch, *Averroes Latinus on Memory, Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin*, Κοπεγχάγη 2006, ἔδειξε τίς οὐσιαστικές ἐρμηνευτικές ἀποκλίσεις τοῦ Ἀβερρόη ἀπὸ τὴν αὐθεντικὴ διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλη στό συγκεκριμένο θέμα τῆς μνήμης).

Τό πολύ γενικότερο θέμα «Τί ὀφείλει ἡ Εὐρώπη διαχρονικά στὸν Ἀριστοτέλη» ἐπιδέχεται καὶ ἐπιβάλλει πολύωρη ἀναλυτικὴ ἐκθεση (καὶ δέν μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ στὴν Ἡμερίδα αὐτή). Ἄν γινόταν, θά ἔπρεπε νὰ ἐκτεθεῖ:

- ἡ μεγάλη σημασία καὶ ἡ ἐπίδραση τῆς Σχολαστικῆς (Ἀλβέρτος ὁ Μέγας, Θωμᾶς Ἀκινάτης, κ.ἄ.),
- τῶν σπουδαίων Ἰταλῶν ἐλληνιστῶν, ἐκδοτῶν καὶ μεταφραστῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση καὶ ἔπειτα: ὁ περίφημος καγκελάριος τῆς Φλωρεντίας Leonardo Bruni, 1370-1444 συγγράφει ἐλληνικά κατὰ τὰ ἀριστοτελικά πρότυπα τὴν «Φλωρεντίνων Πολιτείαν»
- ὁ Ἀριστοτελισμὸς στὴν Ἰσπανία: Ἀραβες πανθεῖστες καὶ νεοπλατωνικοί, ἐπιλεκτικές ἀραβικές μεταφράσεις, καὶ ψευδεπιγράφων, σύγχυση πατρότητος
- καὶ στὴν Γαλλία: μεταφράσεις ἀπὸ τὰ ἐλληνικά, σύγκρουση ἀραβικῆς φιλοσοφίας καὶ χριστιανικῆς θεολογίας, 1210 καὶ 1215 ἀπαγορεύσεις διδασκαλίας τῆς ἀριστοτελικῆς Μεταφυσικῆς καὶ Φυσικῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Παρισίων, ὄχι ὅμως καὶ τῆς Λογικῆς, ἐλεύθερη ἢ διδασκαλία στὴν Τουλούζη, 1231, Πάπας Γρηγόριος ΙΧ: ναὶ καὶ στὴν Φυσικὴ, ἀλλὰ μὲ διορθώσεις, ἐπικράτηση τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ ἀπὸ τὰ μέσα 13^{ου} αἰῶνος καὶ στὴν Ἀγγλία: ὑποστήριξη ἀπὸ τὰ τάγματα τῶν Δομινικανῶν (Θωμᾶς) καὶ Φραγκισκανῶν (Αὐγουστίνος).
- Σχολιαστικὴ δραστηριότητα τῶν μοναχῶν τῆς Coimbra/Πορτογαλία μὲ ἐκδόσεις Lugdunum 1594 καὶ Κολωνία 1609 κλπ., κλπ.
- ὁ Νεοαριστοτελισμὸς τῆς Πάντοβα (Cesare Cremonini, 1550-1631) κηρύσσει τὴν ἐπιστροφή στὸν αὐθεντικὸ Ἀριστοτέλη καὶ στοὺς Ἑλληνες Σχολιαστὲς, μὲ ἔντονη ἀπόρριψη τῆς Σχολαστικῆς καὶ τοῦ Ἀβερροϊσμοῦ... Χαρακτηριστικὴ ἡ σύγκρουση «φανατικῶν Ἀριστοτελικῶν» μὲ τοὺς Νεώτερους Φυσικούς: Galilei καὶ Newton καὶ ἡ δική τους γενναϊόφρων θέση ἀπέναντι στὸν Ἀριστοτέλη
- στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο: Θεόφιλος Κορυδαλεύς (1570-1646), Κορυδαλισμὸς καὶ εὐρύτατος σχολιασμὸς ἀριστοτελικῶν ἔργων ἀπὸ τοὺς μαθητὲς καὶ διαδόχους του· Νικόλαος Ζερζούλης καὶ πρωτοποριακὴ διδασκαλία τῆς Νευτωνικῆς Φυσικῆς (1760) · «Ἀριστοτελικοί» ἐναντίον «Νεωτερικῶν», κλπ., κλπ. ...

Οἱ Ἀριστοτελικὲς σπουδὲς σήμερα:

- Βερολίνο (Aristoteles-Archiv, Aristoteles in Deutscher Übersetzung),
- Λουβαίν-Κολωνία (Aristoteles Latinus),
- Κοπεγχάγη (Centre for the Aristotelian Tradition),
- University of Notre Dame, USA (Σεμινάρια Ἀριστοτελικῶν σπουδῶν καὶ ἀντίστοιχες ἐκδόσεις Συλλογικῶν τόμων),

- Ακαδημία Ἀθηνῶν : Σειρά «Βυζαντινά Σχόλια εἰς τόν Ἀριστοτέλη», 6 τόμοι ἕως σήμερα (ὁ τελευταῖος: *Michael Psellos, Kommentar zur Physik des Aristoteles*. Editio princeps von Linos G. Benakis, 2008, 560 σελ.).